

ВПЛИВ ГЛОБАЛІЗАЦІЙНИХ ТА ІНТЕГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ НА СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИЙ РОЗВИТОК ПОСТРАДЯНСЬКИХ КРАЇН

У статті проаналізовані сутність таких явищ як економічна глобалізація та інтеграція та їх вплив на соціально-економічний розвиток пострадянських країн. Показано, що головним чинником успішного соціально-економічного розвитку пострадянських країн є посилення ролі держави у регулюванні економічних процесів, а також участь в інтеграційних союзах.

Ключові слова: економічна глобалізація, неолібералізм, державне регулювання економіки, регіональна економічна інтеграція, зона вільної торгівлі, митний союз, єдиний економічний простір, економічний союз, валютний союз.

Фомин С.С. Влияние глобализационных и интеграционных процессов на социально-экономическое развитие постсоветских стран.

В статье проанализированы сущность таких явлений как экономическая глобализация и интеграция и их влияние на социально-экономическое развитие постсоветских стран. Показано, что главным фактором успешного социально-экономического развития постсоветских стран является усиление роли государства в регулировании экономических процессов, а также участие в интеграционных союзах.

Ключевые слова: экономическая глобализация, неолиберализм, государственное регулирование экономики, региональная экономическая интеграция, зона свободной торговли, таможенный союз, единое экономическое пространство, экономический союз, валютный союз.

Fomin S.S. The Influence of globalization and integration processes on socio-economic development of the post-soviet countries .

The article analyses the essence of such phenomena as economic globalization and integration and their influence on socio-economic development of the post-Soviet countries. It was shown that the main factor of the successful socio-economic development of the post-Soviet countries is the strengthening of the role of state in regulation of economic processes and their participation in integration unions.

Key words: economic globalization, neoliberalism, state regulation of economy, regional economic integration, free trade area, customs union, single economic space, economic union, monetary union.

Глобалізація характеризується зростанням взаємозв'язку і взаємозалежності між політичними, соціально-економічними, цивілізаційно-культурними і демографічними процесами, що відбуваються в різних країнах світу. Складовою частиною широкого поняття «глобалізація» є економічна глобалізація, яка є сучасною формою процесу економічної інтернаціоналізації, яка йшла протягом усього минулого сторіччя. Іншим, не менш важливим наслідком економічної

інтернаціоналізації, є міжнародна економічна інтеграція, яка відбувається шляхом створення зон вільної торгівлі, митних, економічних і валютних союзів між зацікавленими країнами.

Мета статті полягає в тому, щоб проаналізувати фактори, які обумовлюють розвиток економічної глобалізації та інтеграції, їх причини, а також їх вплив на соціально-економічні процеси в пострадянських країнах.

Проблеми впливу процесів економічної глобалізації та інтеграції на соціально-економічні процеси в різних країнах світу є предметом вивчення багатьох дослідників. В своєму аналізі автор спирався на роботи таких зарубіжних авторів як М.Спенс, Г.Бассо, Ф.Магдофф, Дж.Б.Фостер, П.Бурас, С.Плученнік, Ю.Шульц, Г.Аппенцеллер, С.Меньшиков, Р.Інуї, Х.Кохама, С.Урата, Н.Мендкович, О.Буторина, Д.Малишева.

В сучасному світі спостерігається зростання взаємозв'язку та взаємозалежності між економічними процесами що відбуваються у різних країнах. Зростання такої взаємозалежності зумовлено поглибленням міжнародного поділу праці, виробничої кооперації і спеціалізації, науково-технічним прогресом, необхідністю спільного рішення глобальних проблем (екологічна, енергетична та продовольча), які неможливо повністю вирішити лише на національному рівні. Крім того, процес зростання економічної взаємозалежності різних країн набрав нової якості під впливом інформаційно-комунікаційної революції, яка суттєво змінює характер міжнародних торговельно-економічних відносин, створює нові можливості для поглиблення міжнародного поділу праці, зокрема, посилює стимули для міжнародного внутрішньогалузевого поділу праці на основі по-вузлової спеціалізації, а також запроваджує новітні технології управління товарними та фінансовими потоками в режимі реального часу.

Зростання економічної взаємозалежності між різними країнами можна визначити як економічну інтернаціоналізацію, яка є об'єктивним процесом. Оскільки економічна інтернаціоналізація є найбільш характерною рисою глобалізації, то деякі автори вважають, що й глобалізація є цілком природним, повністю об'єктивним явищем. З такою точкою зору можна погодитися лише частково.

На нашу думку, економічна глобалізація є явищем, в якому поєднуються як об'єктивні, так і суб'єктивні риси. Зокрема, її можна визначити як такий тип економічної інтернаціоналізації, характер якої

значною мірою обумовлений суб'єктивною політикою найбільш могутніх і розвинених держав світу, спрямованою на використання дійсно об'єктивного процесу зростання економічної взаємозалежності різних країн світу в своїх егоїстичних цілях, зокрема, з метою збереження та зміцнення панівних позицій в сфері міжнародних торговельно-економічних стосунків, контролю над світовими природними (особливо енергетичними) ресурсами, ринками збуту тощо. Досягти цих цілей можливо лише шляхом обмеження національного суверенітету більш слабких і економічно менш розвинених країн, посиленням впливу на їх зовнішню і внутрішню політику з боку більш могутніх і розвинених країн.

На сучасному етапі США та найбільш великі західні держави, їх транснаціональні корпорації та банки здійснюють вирішальний вплив на характер і напрям більшості глобалізаційних процесів. Можна сказати, що ці країни є активними суб'єктами глобалізації. Країни менш розвинені – здебільшого пасивні об'єкти глобалізації. В світових торговельно-економічних відносинах більшість з них виконує функції постачальників сировини, напівфабрикатів і товарів трудомістких та екологічно шкідливих галузей в обмін на високотехнологічні промислові товари, що імпортуються із розвинених країн. Менш розвинені країни займають таким чином підлегле становище в міжнародних політичних і економічних відносинах, якщо не перебувають у міцній економічній залежності від західних країн і контрольованих ними міжнародних фінансових організацій. Економічна залежність неминуче призводить до залежності політичної, до фактичного обмеження національного суверенітету. Багато хто з таких менш розвинених країн втратили нині можливість самостійного визначення не тільки своєї зовнішньої, але й внутрішньої політики.

У число пасивних об'єктів економічної глобалізації, крім країн «третього світу», тепер входить також більшість пострадянських і колишніх соціалістичних країн Східної Європи. Водночас цілу групу країн, і це, насамперед, Китай, Індія та низка деяких інших нових індустріальних країн, вже не можна віднести до пасивних об'єктів глобалізації. Їх роль у світовій економіці невпинно зростає. Серед цих країн слід виділити Китай, який відіграє все більш вагомую роль у визначенні характеру глобалізаційних процесів. Можна констатувати, що Китай зараз фактично

просуває на міжнародній арені свою китайську модель економічної глобалізації, яка є альтернативною західній моделі.

Економічна глобалізація має негативні наслідки не тільки для менш розвинених країн, але й для розвинених країн, зокрема, для країн Заходу. Саме світові глобалізаційні процеси сприяли розповсюдженню на Заході ідей неолібералізму, які пропагували «дерегуляцію економіки», зменшення ролі держави в економіці, скасування усіх перешкод на шляху руху товарів, капіталів та робочої сили. Саме валютно-фінансова політика західних країн, спрямована на лібералізацію руху капіталів, призвела до відтоку капіталів з цих країн в різні офшори та країни з дешевою робочою силою.

В умовах сучасного західного капіталізму питома вага фінансового сектору у ВВП західних країн значно перевищує питому вагу виробничого сектору. Фінансовий сектор в цих країнах, первісною функцією якого було обслуговування реального виробничого сектору, перетворився на самостійну потужну силу, яка розвивається за власними законами, і прибутковість якої значно перевищує прибутковість реального сектору. Всі ці фактори призвели до того, що в США та інших західних країнах скоротилися стимули для інвестування у національний виробничий сектор, для якого стагнація стала вже хронічним явищем [1, р.2-10]. Дуже часто інвестиції промислових корпорацій йдуть в фінансовий сектор, який, поряд з наданням конкретних фінансових послуг для обслуговування виробничих та побутових потреб, набуває все більш спекулятивного характеру. Можна сказати, що створення фінансових пірамід (або фінансових «пузирів») є головним напрямом функціонування фінансового сектору в провідних країнах Заходу, що несе з собою постійну загрозу виникнення фінансово-економічних криз. Крім того, іншою важливою причиною таких криз є безмежна емісія американського долару, його фактична монополія в більшості міжнародних розрахунків, колосальна зовнішня та внутрішня заборгованість США, величезний дефіцит бюджету та платіжного балансу цієї країни.

Характерною рисою глобалізації є те, що транснаціональні корпорації почали згортати виробництво безпосередньо в західних країнах і переносити свої виробничі потужності в країни з більш дешевою робочою силою, зокрема, у Китай, країни Південно-Східної Азії і Латинської Америки. Це можна пояснити тим, що відносно високі розміри зарплат і соціальної допомоги в країнах Заходу, а також високі податки, накладені на

корпорації і багаті верстви населення (необхідні для фінансування соціальних програм) призвели до невивідності для приватного капіталу зберігати і тим більше розвивати там виробництво, зокрема, у трудомістких та інших традиційних галузях промисловості.

В результаті, у західних країнах в значній мірі відбулася деіндустріалізація, значно зросло безробіття. Сучасні високотехнологічні галузі, характерні для постіндустріальної західної економіки, поглинути усіх безробітних просто неспроможні [2, р.30-31]. Процес переведення значної частини виробництва в країни з дешевою робочою силою, втеча капіталів із західних країн в різні офшори призвели до різкого скорочення податків, що їх сплачує бізнес, що в свою чергу зменшує ресурси для фінансування соціально-орієнтованої політики. Слід відмітити також такий тренд в економіці західних країн як зменшення можливості для безробітних знайти постійне місце роботи. Підприємці все ширше використовують тимчасові форми зайнятості, оскільки постійна форма передбачає соціальні гарантії, невивідні для керівництва підприємств [3, р.222].

Сучасні кризові явища в світовій економіці показали ущербність неоліберальної теорії, у відповідності до якої «абсолютно вільний ринок» нібито сам по собі здатний забезпечити сталий соціально-економічний розвиток. Неоліберальна економічна політика, яка пропагувала зменшення ролі держави в економіці, скасування усіх перешкод на шляху «вільного розвитку ринкових сил» довела свою повну неспроможність приборкати руйнівні наслідки такого «розвитку» і засуджена численними економістами зі світовим ім'ям. Зараз, в умовах економічної стагнації, західні країни повертаються до методів активного державного втручання в економічні процеси, ще більше посилюють державну кредитно-фінансову допомогу своїм національним підприємствам та банкам, проводять політику торгового протекціонізму.

Характерним прикладом цієї тенденції є економічна політика, яку почала проводити адміністрація президента Д.Трампа, спрямована на відродження національної промисловості США, її реіндустріалізацію, що виражається у зменшенні податків, введенні протекціоністських мит у зовнішній торгівлі (на імпортовану сталь, алюміній та низку інших товарів) з метою надати переваги національним товаровиробникам. По суті, адміністрація США почала торгову війну з країнами ЄС, Канадою, Мексикою, Китаєм іншими країнами. Проте, на шляху цієї політики

виникли значні перешкоди. По-перше, така політика не узгоджується з правилами Світової організації торгівлі, по-друге, інші країни також запроваджують у відповідь протекціоністські бар'єри на шляху американських товарів, що може призвести до значних негативних наслідків для економіки США.

Слід також зауважити, що в умовах глобалізації кейнсіанські методи державного регулювання економіки не можуть проявити в повній мірі свою колишню ефективність, оскільки зростання ролі монополій та олігополій (як форм організації діяльності провідних транснаціональних корпорацій) в західних економіках зменшує значення фактору конкуренції та негативно впливає на стимули для інвестування в реальний сектор. Крім того, в західних країнах державне регулювання економіки дуже часто є інструментом, за допомогою якого великі фінансові і промислові корпорації реалізують свої приватні інтереси.

Основні важелі економічної, політичної та інформаційної влади в цих країнах зосереджені в руках відносно нечисленної еліти, яка об'єднує в своїх лавах політиків і представників великого бізнесу. Іншими словами, фактично має місце свого роду приватизація держави крупним приватним бізнесом. Про тісне зрощення держави і великого приватного бізнесу в західних країнах свідчать і такі факти, як перехід керівників великого приватного бізнесу з приватних корпоративних структур на роботу в урядові органи і зворотно, фінансування приватним бізнесом політичних партій, лобіювання і прийняття законів, вигідних великому капіталу. В таких умовах змусити транснаціональні корпорації працювати насамперед у своїй країні, не переводити капітали і підприємства в інші «більш дешеві» країни, іншими словами, керуватися не своїм бажанням отримати максимальний прибуток, а інтересами своєї власної країни, західні уряди, в умовах пануючої неоліберальної, глобалістської доктрини «вільного руху капіталів», не завжди можуть. Тим більше, що в сучасних умовах корпоративний капітал в значній мірі втратив національний характер, усе більш інтернаціоналізується і виражає інтереси не стільки своєї національної економіки, скільки інтереси міжнародних транснаціональних корпорацій.

Периферійний тип соціально-економічної системи властивий країнам «третього світу», які є сировинними придатками розвинених держав, а також більшості пострадянських країн. Периферійний капіталізм

характеризується неоліберальною економічною політикою, орієнтацією, головним чином, на приватний сектор, зовнішньою відкритістю внутрішнього ринку, відсталістю виробничої і науково-технічної бази, колосальним розривом у доходах між правлячою бюрократією і олігархічною буржуазією – з одного боку, та іншим населенням – з другого, політичною та економічною залежністю від розвинених країн.

Існування капіталізму в пострадянських країнах показало, що домінування приватної власності не забезпечило підвищення ефективності виробництва, не сприяло його технологічній модернізації. В багатьох випадках приватизація в пострадянських країнах призвела до погіршення роботи підприємств, зниження їх ефективності, спрощення асортименту і нерідко – до банкрутства та закриття підприємств.

Якщо реформи в нових індустріальних країнах Південно-Східної Азії були спрямовані на досягнення соціально-економічного і науково-технічного прогресу шляхом запозичення найбільш ефективних економічних моделей і адаптування їх до місцевих умов, то в більшості пострадянських країн економічні реформи із самого початку орієнтувалися на неоліберальну економічну модель. Економічне зростання в цих країнах не супроводжувалося відповідним економічним і науково-технічним розвитком і прогресом. Економічне зростання у найбільш розвинених пострадянських країнах – це, по-перше, зростання видобутку природних ресурсів, левина частка яких йде на експорт, а по-друге, зростання в традиційних індустріальних галузях, що використовують значною мірою застарілу енергоємну, високо витратну технологію, експортують на світовий ринок переважно напівфабрикати. Якщо використовувати терміни діалектики, то в даному випадку кількісне зростання не приводило до виникнення нової якості економіки. Більш того, спостерігаються процеси соціально-економічної деградації пострадянських країн, все більшого зростання науково-технічного відставання як від розвинених західних країн, так і від нових індустріальних країн, наростаючої нестачі кваліфікованої робочої сили внаслідок міграційного відтоку на заробітки за кордон, а також руйнування системи науки, професійної та технічної освіти.

Надії на іноземні інвестиції як засіб високотехнологічного розвитку пострадянських країн не виправдалися. Домінуючим об'єктом іноземного інвестування в пострадянських країнах є оптова і роздрібна торгівля, тобто

інвестиції, спрямовані на створення торгових фірм і підприємств для продажу на їх внутрішніх ринках вже готових імпортованих товарів. Потім йдуть інвестиції в розробку природних ресурсів, харчову промисловість, традиційні трудомісткі галузі. Іноземні корпорації не передають менш розвиненим країнам унікальні високі технології. Частіше всього передається технологія вчорашнього дня або ж будуються підприємства, на яких здійснюється збирання вже готових комплектуючих, виробництво яких здійснюється в самих країнах-інвесторах.

В пострадянських країнах приватний капітал (як національний, так й іноземний) не йде у високотехнологічні галузі з довгостроковим виробничим циклом, високими ризиками щодо майбутньої рентабельності та можливостей збуту високотехнологічних товарів. Таке становище речей можна пояснити тим, що в умовах «відкритої економіки», тобто низьких митних тарифів на імпорт (що призводить до насичення внутрішніх ринків іноземними товарами), приватний бізнес в пострадянських країнах не має стимулів вкладати кошти у високотехнологічні галузі виробництва у себе на батьківщині. В цьому зв'язку, відомий російський економіст С.Меньшиков, характеризуючи представників російського бізнесу, відмічав, що «російський капіталіст, як правило, орієнтується на надшвидке збагачення, його мало цікавлять підприємства і проекти, які потребують довгострокових інвестицій з тривалим строком віддачі, він бажає максимуму прибутку в короткостроковому аспекті. Це неминуче породжує тенденцію до захоплення високоприбуткових ніш, до монополізму, до технічного застою» [4, с.8]. Ці слова С.Меньшикова можна віднести на рахунок більшості представників приватного бізнесу в пострадянських країнах.

Таким чином, приватний сектор, який виник в пострадянських країнах внаслідок хизацької приватизації, не став тим фактором, який міг би забезпечити створення сучасної високотехнологічної і процвітаючої економіки в цих країнах. Єдиний засіб для них провести модернізацію, скоротити постійно зростаючий економічний і технологічний відрив від розвинених держав – це задіяти державні важелі регулювання та інвестування економіки з метою використання та мобілізації всіх національних ресурсів розвитку, зокрема, шляхом введення жорсткого валютно-фінансового контролю, спрямованого на припинення відтоку капіталів за кордон, ліквідацію в країні офшорного бізнесу, а також на

посилення державної підтримки своїх національних товаровиробників, субсидуючи експорт і обмежуючи некритичний імпорт.

Зразком для пострадянських країн могла б бути модель державного капіталізму, який є характерним для нових індустріальних країн. Ця соціально-економічна модель забезпечила швидкий економічний розвиток Японії в 50-70 роках минулого століття, а пізніше – Південної Кореї, Малайзії, Тайваню, Китаю. Досвід країн Південно-Східної Азії свідчить про те, що весь процес створення їх сучасної високорозвинутої промисловості, їх широкий вихід на світові ринки відбувалися за найактивнішого державного регулювання і загальнонаціонального планування [5, р.2-25]. В умовах глобалізації зміцнення і розвиток державного виробничого сектору може бути запорукою того, що країна не втратить своєї економічної незалежності.

Крім того, «чисто» ринкова економіка можлива лише теоретично, за умови абсолютно вільного доступу до таких факторів виробництва, як земля та природні ресурси. Коли в результаті зростання населення світу та невинно зростаючих темпів споживання виникне загроза нестачі землі, коли більша частина природних ресурсів буде вичерпана, попит на них зросте, і ці фактори виробництва неминуче стануть об'єктом суворого державного регулювання. Таким чином, роль держави в економічному житті в майбутньому повинна ще більше зростати, якщо людство бажає подолати екологічні загрози його існуванню. Тому, на нашу думку, сучасна ринкова модель з її орієнтацією на безмежне зростання споживання повинна поступитися місцем такій моделі, в якій ще більше посиляться роль державного регулювання і соціалізації економіки.

Важливим фактором соціально-економічного розвитку пострадянських країн може бути міжнародна економічна інтеграція. Як відомо, зараз пострадянські країни можна розділити на три групи: країни-члени Євразійського економічного союзу (Росія, Білорусь, Казахстан, Киргизстан, Вірменія), країни, які не є членами будь якого інтеграційного об'єднання (Азербайджан, Узбекистан, Туркменістан, Таджикистан), країни, які обрали своєю метою приєднатися до Євросоюзу і які мають угоди про асоціацію і вільну торгівлю з країнами ЄС (Україна, Молдова, Грузія).

Що стосується євроінтеграції, то факти свідчать, що прийняття до ЄС менш розвинених країн Центральної Європи мало для них не тільки

позитивні, але й негативні наслідки. Їх найбільш рентабельні підприємства і банки перейшли під контроль великих західноєвропейських та міжнародних корпорацій (при цьому багато національних підприємств було закрито), мільйони спеціалістів і кваліфікованих працівників мігрували і продовжують мігрувати з цих країн в більш багаті і розвинені країни Західної Європи.

Зараз в межах Євросоюзу відбуваються кризові процеси. Це, насамперед, Брексіт, міграційна криза, а також зростання впливу партій євроскептичної спрямованості, які бажають або вийти з ЄС, або, в кращому випадку, перетворити його в якусь досить аморфну асоціацію повністю незалежних, суверенних країн. В таких країнах, як Польща, Угорщина, Австрія, Італія, до влади прийшли політичні партії євроскептичної спрямованості, які виступають проти ліберальної міграційної політики Євросоюзу, намагаються проводити більш самостійну політику в економічній та валютній сферах. Польща, Угорщина та деякі інші країни-члени ЄС відмовляються приймати біженців з країн Африки та Близького Сходу, уряди Австрії та Італії підсилюють міграційні обмеження. Самміт ЄС, який відбувся наприкінці червня 2018 р. в Брюсселі, прийняв, зокрема, рішення про можливість створення на території країн-нечленів ЄС «платформ висадки мігрантів», а на територіях європейських держав – «приймальних центрів для мігрантів під колективним управлінням Євросоюзу». Таким чином, зараз рішення міграційної проблеми в ЄС в значній мірі залежить від того, чи знайдуться такі країни, які погодяться створити такі «платформи висадки» і «приймальні центри» для мігрантів на своїй території. Здається, що таких «добровольців» відшукати буде дуже важко.

Загострення внутрішніх проблем Євросоюзу робить дуже проблематичним його подальше розширення. Зараз Македонія, Албанія, Чорногорія і Сербія мають офіційний статус «кандидатів в члени Євросоюзу», а Боснія і Герцеговіна та Косово – статус «потенційних кандидатів в члени Євросоюзу». У відповідності до Стратегії для Західних Балкан, Європейська комісія запропонувала прийняти Сербію та Чорногорію в члени ЄС вже в 2025 р., а Македонію, Албанію, Боснію-Герцеговіну та Косово пізніше, з огляду на їх успіхи у справі досягнення критеріїв ЄС, необхідних для вступу. Проте, така пропозиція не знайшла підтримки з боку більшості членів ЄС, зокрема, з боку Німеччини та

Франції, президент якої Е.Макрон заявив, що спочатку необхідно провести глибоку реформу самого Євросоюзу з метою зміцнити і поглибити інтеграцію між членами ЄС [6].

Німецький політолог Г.Аппенцеллер пише з цього приводу: «В більшості балканських держав процвітає корупція та злочинність, політичні структури не відповідають демократичним, правовим критеріям, свобода преси та слова існує здебільшого на папері. Внаслідок балканських війн в 1991-2001рр. відношення між деякими з цих країн характеризуються взаємною ненавистю. Цілком імовірно, що в разі вступу цих країн в Євросоюз всі ці регіональні проблеми негативно вплинуть на стан справ в центральній і південній частині Євросоюзу». Г.Аппенцеллер при цьому посилається на негативні наслідки для Євросоюзу, пов'язані з прийомом до ЄС Болгарії та Румунії. В цих країнах, відмічає він, «не було воєнних конфліктів, але прийом Болгарії і Румунії до ЄС призвів до соціальних потрясінь. Країнам Західної Європи не вдалося повністю інтегрувати малокваліфікованих трудових мігрантів з цих країн. Це можна бачити по ситуації в німецьких містах» [7].

Таким чином, небажання лідерів провідних країн Євросоюзу форсувати прийом в ЄС балканських країн, навіть таких, які вже мають статус кандидатів в члени ЄС, можна пояснити не тільки тим, що ці країни не відповідають критеріям ЄС, але й тим, що внутрішні проблеми Євросоюзу є головною перешкодою для його подальшого розширення, принаймні, в найближчі роки. Західноєвропейські політики розуміють, що подальше розширення ЄС може призвести до ще більшого зниження його ефективності як організації, до зростання міграційних потоків з нових членів ЄС в Західну Європу. Крім того, в разі прийняття в члени Євросоюзу нових, менш розвинених країн, вони мають право на отримання фінансової допомоги із бюджету ЄС. Основними платниками в бюджет ЄС є Німеччина, Франція і деякі інші західноєвропейські країни, які переживають серйозні фінансові труднощі і не готові нести додатковий фінансовий тягар. До того ж, такий важливий платник, як Великобританія, знаходиться в процесі виходу з ЄС і припинить сплачувати внески в бюджет ЄС, що неминуче призведе до зменшення можливостей ЄС надавати допомогу менш розвиненим членам в колишньому розмірі. В цьому зв'язку можливість прийому в члени ЄС для таких пострадянських

країн як Україна, Грузія і Молдова, які не мають статусу кандидатів в члени ЄС, а тільки угоди про асоціацію з ЄС, є непевною.

Деякі західні економісти вважають, що саме членство в Євросоюзі не дозволяє менш розвиненим країнам-новим членам ЄС створити самостійну високотехнологічну, дійсно інноваційну економіку. Як відомо, розвинені країни Заходу, Китай, нові індустріальні країни створили свої високотехнологічні економіки перш за все завдяки активному державному регулюванню економічних процесів, державній підтримці своїх національних товаровиробників, політиці торгового протекціонізму. Крім того, вони використовували заходи валютного і фінансового контролю, зокрема, заходи, спрямовані на регулювання курсів національних валют з метою підвищення експорту та відповідного зниження дефіциту торговельного і платіжного балансів.

Всі ці заходи нові, менш розвинені члени Євросоюзу, використовувати не мають права, оскільки в межах Євросоюзу діє принцип повної свободи для пересування товарів, капіталів і робочої сили, діє багато правових актів, спрямованих на підпорядкування національного економічного і валютно-фінансового законодавства наднаціональному законодавству ЄС, на уніфікацію економічних, технічних, екологічних, санітарних і фітосанітарних стандартів, які не завжди враховують специфічні, місцеві особливості різних країн, що нерідко призводить до того, що правила ЄС перетворюються на перешкоду соціально-економічному розвитку. На це, зокрема, вказують польські дослідники, стверджуючи, «що сучасна модель європейської інтеграції (наприклад, обмежувальні правила щодо захисту навколишнього середовища, енергетична політика, правила конкуренції, які заважають появі великих національних підприємств) блокує прогрес і не дає можливості створити нову, власну модель економіки в Польщі» [8, s.190]. Інші польські експерти вказують, що сучасна модель розвитку, на якій базується включення Польщі в процес європейської інтеграції, повністю залежить від іноземних інвестицій та кон'юнктури в більш розвинених країнах, і що Євросоюз нав'яже Польщі такі правила, які заважають обрати шлях такої модернізації, яка б базувалася на інноваціях, а не на імітації західної моделі. Польські експерти роблять висновок, що «європеїзація може навіть закріпити нашу залежність та периферійне місце на карті Європи» [8, s.189].

Деякі західні економісти розглядають країни, які стали новими членами Євросоюзу, як країни «периферійного капіталізму», які «в міжнародному поділі праці перш за все є ринками збуту для продукції з країн-«старих» членів Євросоюзу, а також резервуаром дешевої робочої сили», і як країни, в яких процес накопичення капіталу не може відбуватися самостійно й економічне зростання яких майже повністю залежить від іноземних інвестицій [9, s.47]. Економіки таких країн мають дуже слабку власну інноваційну базу, усі важливі технології і технічні досягнення надходять в ці країни з більш розвинених країн. Польський економіст С.Плущеннік відмічає, що хоча така модель залежності від прямих інвестицій транснаціональних корпорацій має певні переваги (оскільки саме ТНК забезпечують збут продукції, яка виробляється в їх філіалах в залежних країнах), проте, при цьому завжди існує загроза конкуренції з боку азійських країн з більш вигідними умовами для ведення бізнесу і з більш дешевою робочою силою, куди транснаціональні корпорації можуть переорієнтувати свої інвестиції.

На думку С.Плущенніка та низки інших західних економістів, Польща та інші члени «Вишеградської четвірки», тобто, Чехія, Словаччина і Угорщина, знаходяться в так званій «пастці середнього доходу». Це означає, що завдяки іноземним прямим інвестиціям та фінансовій допомозі із бюджету Євросоюзу ці країни досягли суттєвого покращення рівня життя, досягли «середнього доходу», забезпечили відповідне зростання ВВП, проте вони не в змозі досягти такого економічного, науково-технічного і технологічного рівня розвитку і такого доходу, які є притаманними найбільш розвиненим країнам Євросоюзу. Причиною цього, відмічає С.Плущеннік, є те, що «їх інноваційна система слабо розвинена і вони не мають достатньо фізичного і людського капіталу, щоб конкурувати з більш багатими і розвиненими країнами в галузі виробництва високотехнологічної продукції. Коротше кажучи, вони неспроможні генерувати інновації в достатньому обсязі» [10, s.69-70].

Членство в Євросоюзі робить неможливим використання у Польщі такої моделі капіталізму, яка передбачає більш активне державне регулювання економіки, відмову від неолібералізму, тобто моделі державного капіталізму, яка забезпечила економічний і технологічний прогрес в нових індустріальних країнах. Таке використання призвело б до конфлікту з Єврокомісією, яка звинуватила б Польщу у порушенні

законодавства Євросоюзу [10, s.80-81]. Зараз це можна бачити на прикладі Польщі і Угорщини, праві націоналістичні уряди яких намагаються проводити більш суверенну соціально-економічну і міграційну політику, що викликає різко негативну реакцію з боку Єврокомісії, яка погрожує позбавити ці країни фінансової допомоги з бюджету ЄС, якщо вони не змінять свого нинішнього політичного курсу.

В межах поточного бюджетного періоду Євросоюзу (2014-2020) Польща отримувала і продовжує отримувати безвідплатну фінансову допомогу, яка коливається від 9 до 12 млрд. євро щорічно (тобто, це різниця між тим, що Польща сплачує в бюджет ЄС, і що вона отримує з цього бюджету). В залежності від кількості населення, аналогічні цифри допомоги з боку ЄС коливаються для інших нових членів ЄС від 5 до 3 млрд. євро щорічно [11]. Таким чином, фінансова допомога з боку ЄС і прямі інвестиції західних корпорацій є найважливішими чинниками так званого «польського економічного чуда», а також економічних успіхів інших країн-нових членів ЄС. Зараз важко прогнозувати, як будуть економічно розвиватися країни-нові члени ЄС в новому бюджетному періоді ЄС, тобто, в 2021-2027 рр., коли фінансова допомога з бюджету ЄС буде припинена.

Що стосується євразійської економічної інтеграції, то Угода про створення Євразійського економічного союзу (ЄАЕС) була підписана 29 травня 2014 р. Відповідно до цієї угоди такий союз, який включає в себе Митний союз і Єдиний економічний простір (ЄЕП), почав функціонувати з 1 січня 2015 р. Керівними органами ЄАЕС є Вища євразійська економічна рада, до якої входять голови країн-членів, а також Євразійська міжурядова рада, до складу якої входять голови урядів країн-членів. Всі рішення цих органів приймаються консенсусом. Крім того, була створена Євразійська економічна комісія, яка складається з Ради комісії, членами якої є заступники голів урядів країн-членів, і Колегії комісії, яка виконує повсякденну організаційну роботу. Рішення Комісії, в залежності від ступеня важливості, приймаються або консенсусом, або більшістю в дві третини голосів. Якщо якась країна не погоджується з рішенням Комісії, питання передається на розгляд Суду Євразійського економічного союзу.

10 жовтня 2014 р. в Мінську відбулося засідання Ради голів держав СНД, а також засідання Міждержавного комітету Євразійського економічного співтовариства (ЄврАзЕС) і Вищої євразійської економічної

ради на рівні голів держав-членів. Президенти країн-членів ЄвразЕС підписали договір про припинення з 1 січня 2015 р. діяльності цієї організації, економічні функції якої були передані ЄАЕС. В ході цього засідання був підписаний також договір про приєднання до ЄАЕС Вірменії, яка в січні 2015 р. стала членом Євразійського економічного союзу. Киргизстан став членом ЄАЕС в травні 2015 р.

Крім участі в ЄАЕС, Росія і Білорусь розвивають інтеграцію на двосторонньому рівні. Ще в квітні 1996 р. Білорусь і Росія підписали двосторонній Договір про створення Співтовариства суверенних республік, а в 1999 р. – Договір про створення Союзної держави, який передбачає створення російсько-білоруської союзної держави, утворення спільних наднаціональних органів, єдиного економічного простору, впровадження спільної грошової одиниці. Хоча були створені керівні, представницькі, законодавчі і робочі органи Союзної держави, основні цілі Договору (реальне об'єднання обох держав, розробка єдиної конституції і законів, впровадження спільної грошової одиниці) не були реалізовані. Головною причиною цього є те, що президент О.Лукашенко та білоруський правлячий клас були налякані можливістю того, що більш потужна держава Росія може поглинути Білорусь, і тому відмовилися від будь-якої реальної політичної інтеграції з Росією, наполягаючи лише на подальшому розвитку білорусько-російської економічної інтеграції.

Хоча між Білоруссю і Росією періодично виникають торговельні конфлікти, відмовитися від економічної інтеграції з Росією Білорусь дозволити собі не може, оскільки така інтеграція забезпечує вільний вихід білоруських товарів на величезний російський ринок, дає можливість розвивати науково-технічну и виробничу кооперацію з Росією. Більш ніж 8000 російських і білоруських підприємств пов'язані між собою виробничою кооперацією, в Білорусі працюють біля 2,5 тисяч спільних білорусько-російських підприємств. Так, наприклад, Мінський завод колесних тягачів отримує комплектуючі від 280 російських підприємств, 50% його продукції постачається в Росію, а відомий у світі білоруський автомобільний завод «МАЗ» отримує з Росії більше 60% комплектуючих [12, с.79].

Достатньо висока рентабельність білоруських підприємств забезпечується тими преференціями, які Білорусь отримує від Росії: низькими (у порівнянні із світовими) цінами на природний газ, нафту та

інші природні ресурси, дешевими кредитами і субсидіями. Поставки російської нафти забезпечують роботу білоруської нафтопереробної і хімічної промисловості, яка експортує свою продукцію в різні країни світу. Росія є головним торгово-економічним партнером Білорусі, частка Росії в товарообігу Білорусі з іншими країнами стабільно складає біля 50%, а частка Росії в іноземних інвестиціях в Білорусі в 2017 р. складала 38%. Крім того, Росія надала Білорусі кредит 10 млрд. дол. США на спорудження Білоруської АЕС потужністю 2400 мегаватт. Ця АЕС зараз будується з допомогою російських спеціалістів. Перший енергоблок планується ввести в експлуатацію в 2019 р.

В 2007 р. Білорусь продала «Газпрому» 50% акцій «Белтрансгазу» за 2,5 млрд. дол. США, а в 2011 р. – інші 50% також за 2,5 млрд. дол. США. Таким чином «Газпром» став повним власником білоруської газотранспортної системи й провів деяку її модернізацію. Крім того, ще в 90-і роки ХХ ст. «Газпром» спорудив новий газопровід «Ямал-Європа», що проходить через територію Білорусі потужністю 34 млрд. кубічних метрів газу на рік. Таким чином, Газпром володіє двома газопроводами на території Білорусі.

Ще в грудні 1998 р. були підписані Договір між Російською Федерацією і Республікою Білорусь про рівні права громадян, а також Угода про створення рівних умов для суб'єктів господарювання. В січні 2006 р. був підписаний пакет документів, які деталізують рівні права громадян Росії і Білорусі на території Союзної держави.

Білорусь є союзником Росії, вона має спільну з Росією систему протиповітряної оборони. Значна частина білоруського офіцерського корпусу отримала, або отримує військову освіту в російських військових закладах і академіях. Білоруські і російські збройні сили регулярно проводять спільні військові вчення, дві країни тісно співпрацюють у військовій промисловості.

Економічна інтеграція в межах ЄАЕС не перешкоджає урядам країн-членів ЄАЕС висловлювати різні точки зору з приводу різних політичних подій, що відбуваються в світі. Так, наприклад, країни-члени ЄАЕС (за винятком, звичайно, Росії), як і раніше вважають Крим територією України, жодна з цих країн не приєдналася до ембарго на імпорт продовольчих товарів із західних країн і України, яке Росія запровадила у

відповідь на західні економічні санкції. Жодна з країн-членів ЄАЕС (за винятком Росії) не відмовилася від режиму вільної торгівлі з Україною.

Лідери країн-членів ЄАЕС неодноразово підкреслювали, що цей союз створюється, перш за все, для розвитку між ними економічного і науково-технічного співробітництва. Тобто ціллю ЄАЕС є суто економічна інтеграція, яка не передбачає інтеграції політичної, як це має місце в Євросоюзі, і тому зовнішня політика країн-членів ЄАЕС не координується з будь-якого єдиного центру і виражає, перш за все, інтереси національної правлячої еліти цих країн. Так, наприклад, домовленість між Казахстаном і США про використання двох казахстанських портів Актау і Курик як транзитних пунктів для транспортування американських військових вантажів до Афганістану можна розглядати як можливість створення в майбутньому на їх основі військових баз США на території Казахстану, що не відповідає російським інтересам в Каспійському регіоні і суперечить принципам ОДКБ, членом якої є Казахстан та інші країни-члени ЄАЕС.

В той же час ЄАЕС не може повністю забезпечити економічну і технологічну модернізацію ані Росії, ані інших країн-членів. Всі вони, включаючи Росію, в значній мірі залежать від імпорту технологій з більш розвинених країн. Це визнають і російські економісти [13, с.31]. Внаслідок цього, країни-члени ЄАЕС проводять багатовекторну зовнішньоекономічну політику, розвиваючи торговельно-економічні стосунки з Китаєм, Туреччиною, США, країнами-членами Євросоюзу тощо. Інвестиції з цих країн, особливо китайські інвестиції, в економіку Казахстану, а також в інші країни Центральної Азії невпинно зростають. Таким чином, країни-члени ЄАЕС не зациклюються лише на торгово-економічних зв'язках між собою, зокрема, на зв'язках з Росією. Але ж аналогічну багатовекторну зовнішньоекономічну політику проводить і Росія. Так, наприклад, частка усіх інших членів ЄАЕС в торговельному балансі Росії з усіма країнами світу складає лише 9%.

Розвиток торгово-економічних зав'язків країн-членів ЄАЕС з іншими країнами світу не означає, що ЄАЕС їх вже не цікавить і що ця організація не має майбутнього. Не зважаючи на всі проблеми і торгові конфлікти, які періодично виникають між країнами ЄАЕС, їх лідери розуміють, що економічна інтеграція в межах ЄАЕС – це одна з необхідних умов їх успішного соціально-економічного розвитку в умовах глобалізації. Найповніше режим вільної торгівлі, а також виробнича і

науково-технічна кооперація можуть бути реалізовані тільки у високих формах економічної інтеграції, таких як економічний союз.

В межах економічного союзу, на відміну від менш ефективних зон вільної торгівлі, країни-члени застосовують єдині митні тарифи по відношенню до третіх країн, і тому безмитна торгівля між країнами-членами здійснюється без будь-яких товарних вилучень. Крім того, у торгівлі між країнами-членами ЄАЕС відмінюються не тільки мита, але і процедури митного оформлення товарів, які надовго затримують пересування комплектуючих між підприємствами, що здійснюють між собою виробничу кооперацію.

Країни-члени ЄАЕС отримують з Росії енергоносії по цінах нижчих, ніж ціни для інших країн. Серед інших переваг ЄАЕС – це створення єдиного ринку різноманітних послуг, єдиного транспортного простору з єдиним тарифом на перевезення для всіх країн-членів ЄАЕС. Створення ЄАЕС сприяло зростанню в країнах-членах іноземних інвестицій з третіх країн, оскільки ринком збуту для підприємств з іноземними інвестиціями є вся величезна безмитна територія ЄАЕС з її численним населенням. В межах ЄАЕС був створений єдиний ринок праці, внаслідок чого трудові мігранти-громадяни країн-членів ЄАЕС користуються соціальними правами країни перебування. Ця остання обставина особливо важлива для тих країн-членів ЄАЕС, громадяни яких працюють в Росії.

В 2016 р. обсяг грошових переказів із Росії в країни Центральної Азії складав 6,980 млрд. дол. [14, s.12], а в 2017 р., за даними Центробанку Росії, за період з січня по жовтень в усі пострадянські країни було переведено 5,056 млрд. дол. [15]. Ці дані стосуються тільки переказів через платіжні системи. Підрахувати скільки грошей трудові мігранти вивозять із Росії в свої країни готівкою неможливо. Таким чином, користуючись безвізовим режимом своїх країн з Росією, мільйони трудових мігрантів з країн-членів ЄАЕС, а також з тих пострадянських країн, які не є членами ЄАЕС, заробляють в Росії і вивозять в свої країни гроші, які є головним джерелом існування для десятків мільйонів людей в пострадянських країнах, тобто, для самих трудових мігрантів та членів їх сімей.

Список використаних джерел та літератури:

1. Magdoff F., Foster J.B. Stagnation and Financialization / Fred Magdoff, John Bellamy Foster // Monthly Review. New York – 2014. – Vol.66. – № 1. – P. 1-24.

2. Spence M. The Impact of Globalization on Income and Employment / Michael Spence // *Foreign Affairs*. – 2011. – Vol.90. – № 4. – P. 28-41.
3. Basso G. The Effects of the Recent Economic Crisis on Social Protection and Labour Market Arrangements Across Socio-Economic Groups / Gaetano Basso // *Intereconomics. Review of European Economic Policy*. – 2012. – Vol.47. – № 4. – P. 217-223.
4. Меньшиков С.М. Анатомия российского капитализма / Станислав Меньшиков. – М. : «Международные отношения», 2004. – 428 с.
5. Inoue R., Kohama H., Urata S. Industrial Policy in East Asia / Ryuichiro Inoue, Hirohisa Kohama, Shujiro Urata. – Tokyo : Japan External Trade Organization, 1993. – 276 p.
6. Macron bestimmt den Gang der Diskussion. 18.04.2018. – Режим доступа: <https://www.tagesspiegel.de/politik/casdorffs-agenda-macron-bestimmt-den-gang-der-diskussion/21186418.html>
7. Gerd Appenzeller. Als hatte man aus der letzten Osterweiterung nichts gelernt. 06.02.2018. – Режим доступа: <https://www.tagesspiegel.de/politik/eu-beitritt-von-serbien-und-montenegro-als-haette-man-aus-der-letzten-osterweiterung-nichts-gelernt>
8. Buras P. Vor einer historischen Probe / Piotr Buras // *Osteuropa*. – 2016. – Heft 1-2. – S. 177-190.
9. Schulz J. Peripherer Kapitalismus / Justyna Schulz // *Osteuropa*. – 2010. – №6. – S. 47-60.
10. Plociennik S. Auswege aus Polens Entwicklungsfalle / Sebastian Plociennik // *Osteuropa*. – 2016. – Heft 6-7. – S. 67-81.
11. Доноры и иждивенцы ЕС: как формируется и распределяется бюджет. – Режим доступа: <https://golos.io/ru-yekonomika/@romapush/donory-i-izhdivency-es-kak-formiruetsya-byudzhet>
12. Мендкович Н. На пути к Евразийскому экономическому чуду. Россия и интеграция на постсоветском пространстве / Н. Мендкович. – М. : «Алгоритм», 2015. – 238 с.
13. Буторина О. Особенности евразийской модели экономической интеграции / Ольга Буторина // *Современная Европа*. – 2016. – №2. – С. 28-32.
14. Malyschewa D. Russland und die Migration aus Zentralasien / Dina Malyschewa // *Welt Trends. Das aussenpolitische Journal*. – 2018. – №137. – S. 9-13.
15. Вам денежный перевод, или О странах-лидерах по переводам средств из России и в Россию. 20.12.2017. – Режим доступа: <https://topwar.ru/132311-vam-denezhnyu-perevod-ili-o-stranah-liderah-po-perevodam-sredstv-iz-rossii-i-v-rossiyu.html>